

MAGYARI ISTVÁN:
 AZ ORSZÁGOKBAN VALÓ
 SOK ROMLÁSOKNAK OKAIRÓL
 (1602)

NEGYEDIK RÉSZ

Mely jó utat mutat benne, és megtanít rejá, mihez kellessék minékünk is ez sok romlásokban és vérontásokban magunkat tartanunk, ha azt akarjuk, hogy az pogány törököknek kemény vasigájokat nyakunkról lerázhassuk, és az rajtunk uralkodó sok inségekből valaha immár egycer valamennyére megszabadulhassunk.

Az régi keresztyén és pogány fejedelmek hozzánk hasonló inségek alatt Istennek és az okosságnak vezérléséből mit cselekedtenek, s mihez tartották magokat, jórészre előszámláltam idefel: azokból azért immár rend szerént vagyünk tanóságokat. Először is penig azt lássuk meg, mit tanuljunk az zsidó keresztyénektől, s azután az több pogány és keresztyén fejedelmektől is mit. [...]

Az régi pogány és keresztyén fejedelmektől egyegysegleg mostani inségünkben mit tanulhatunk

Ezektől hogy jobb értelemmel való tanolságot vehessünk, ezt jól megértsük, hogy kiváltsképpen három dologra nagy számot tartottak az régiek, melyeknek virágzásából jól tudták az kösséget ótalmazni. Első az házasság volt. Második az békeség. Harmadik az vitésség. Ez a három dologban forog mind az egész világnak dolga, az házasság, békeség vagy had vagyon mindenütt. Ez a három dologra fő gondot viseltenek. Jer, lássuk azért rend szerént, mindenikből mi is mit tanulhassunk. [...]

Az békeségről

Az békeségről. Az gyönyörűséges és kívánatos békeségnek is felette igen szeretőji voltanak mindazok az régiek, valakik országok maradását és nemzetek jovát kívánták, és azért az békeséggel ellenkező dolgoktól igen ótalmazták

magokat. Ezeknek példájokhoz képest mi is békeségnek és egyességnek legyünk szeretőji és követőji, ótalmazván magunkat mindazoktól, valamelyek az békeséget felbontják. Bizonyára pedig csak ott maradhat meg az szép békeség, ahol az igazság uralkodik, mely kinek-kinek az mivel tartozik, azt megadgya. Az helvéciaiak erőssek voltak, mert mindennek kiszolgáltattott igazsága, senki méltatlanságot nem cselekedett, mely miatt szeretet és nagy jóakarát volt egymáshoz mindenekben. Erős ország az, melyben az igazság szép békeségben tartja és szeretetben az lakosokat, nagy erővel sem árthatni annak.

Ó, kívánatos és gyönyörűséges igazság, békeség és egyesség, vallyon s mikor jössz az mi elepedett és nállad nélkül megszakaszkodott szegény országunkban magadnak fészket vetni és lakóhelyet szerzeni? vallyon s mikor foldozod meg elszakadozott ruháját édes hazánknak? mikor vetsz véget az mi sok romlásink miatt való búdosásinknak? Ó, kedvességes békeség, mikor csendesítesz le ugyan országunkban ennyi sok változásokat? Térülj mihozzánk is valaha immár egycer, találsz sok pusztá helyeket itt is földünkben, éppíts meg azokat jobb állapotra. Te, mindenható Isten, ki vagy ennek adhatója, könyörülj mirajtunk, és adgy békeséget országunkban, s az sok pusztaságot és romlást fordíts az pogányságra és azokra az helyekre, mellyekben Sz. neved segítségül nem hívattatik, és az te Sz. fiad nem ismertetik.

Nem kívánnják ugyan sokan az békeséget, s kiváltképpen azok, kik nem az közönséges jóra, hanem az magok hasznokra néznek: de az értelmesek szívők szerént óhajtják, és buzgó könyörgések által is kéri Istentől. Mert jól tudgyák, mely hasznos dolog legyen az békeség. Az békeség idején zöldellenek és virágoznak minden rendek, az törvények, tisztességes deáki tudomány és kézi mesterségek. Akkor mind házoknál bátorságban lakhatnak s mind utokban békével járhatnak az emberek: akkor az kösség is nyájára, ménesére, méhére, marhájára csendesesen gondot viselhet, ki-ki mind békeségben lakhatja jószágát, örökségét, élheti erdejét, rétét, szőlejét, szánthatja, vetheti földét, és táplálhatja magát s háza népét igaz majorságából: Akkor vagy az bornak, búzának és baromnak bősége, akkor az olcsóság, és az szép tisztességes lakodalmoknak, játékoknak és vigaságoknak csendességben, rettegés nélkül kiszolgáltattása sok több jókkal egyetemben, mint az Saturnus idejebeli boldog állapatról írják az poéták.

Vaj ki drágalátos az békeség. Bódog város az, mely ennek szeretője. De most az sok viszhavonyás minden jót felfordított, és minden helyeket rettegéssel, félelemmel töltött be. Búdosik most az igazságnak kiszolgáltattása, mind igazság, ha ki jobban bírván magát, mást elnyomoríthat. Így nem leszen

az békeségnek helye nállunk. Az ki azért országát s nemzetségét szereti, őrizze magát az békeségnek ellenző dolgaitól. Legyen az igasságnak szertője, senkit bosszúsággal ne illessen, valamit magának nem akar, azt mással se cselekedgye, mint az természetnek törvénye is megtanítja, hírét-nevét, marháját se gyűlöségéből, se irigységéből ne bántsa, mindennel jót tegyen, szerettesse mindennel ő magát.

Fő gondgyok az isteni tisztelet után erre legyen az uraknak és fejedelmeknek, hogy az külső dologbann is kinek-kinek igassága kiszolgáltassék, ótalmazzassanak az alattok valók, s úgy leszen, hogy az kösség is földesurához, fejedelméhez való jóakaratra indíttatik. Ezen kívül, akár mint gyötörtessék is az kösség, de miért hogy Plautus mondása szerint gonoszul keresett marhának gonoszul kell elveszni, ha az kösség felettébb megeröltetik, az békeségnek nyilván fel kell bomlani, és az erőszakkal vont ragadománnak más kézre kell kelni. Soha egy erőszak által keresett birodalom sem volt sokáig állandó. De mégsem veszik ezt sokan eszekben, s azért kínozzák ilyen igen az kösséget, elannyéra, hogy az mint az példabeszéd tartja, sokkal nagyobb orvok és tolvajok legyenek azok között, kik arany láncot viselnek, hogysen mint azok között, kik vasbékókban fogva tartatnak.

Idevaló egy Diomedes nevü tolvajnak históriája, ki midőn fogva vitettetvén, Alexandertől kérdettetnék, hogy merné az másét tolvajlásával ragadozni, Sándornak így felele: Egy hajócskám vagyon, ó, király, s tehozzád úgy mint tengeri tolvaj, úgy hozattatom, holott te mind földön-vízen sokkal több tolvajságot cselekedgyél énnállamnál, és egész országokat is hatalommal magadnak foglalj. Az mi az dolgot illeti, te igaz olyan tolvaj vagy, mint én, csak hogy te énnállamnál hatalmasb vagy, és semmi szükséged nem levén, telhetetlenségéből kóborlasz, én pedig szegénységemből. Ha az te kazdagságodnak csak ezeredrésze nekem engedtetett volna, én nem tolvajlanék. Ha azért az törvényeket megtekintjük, mellyek az ragadozást tiltják, bizonyára te sokkal gonoszabb vagy énnállamnál, úgy mint ki, míg én egyet megfosztok, addig ezeret is fosztasz meg. De ez különbség nagyon miköztünk, hogy te hatalommal és kegyetlenséggel oltalmazod cselekedeteket, az törvényeket lábod alá tiprod, és valamit míelsz és szólasz, vagy jó, vagy gonosz, de minden alattad valóknak dicsérniek kell. Én pedig szegénységem miatt tolvajlással keresvén kenyeremet, halálra ítéltetem.

Az községnek igazsága szolgáltaassék ki. Nehéz továbbá az is az kösségnek, hogy igassága elő nem vétetik, igasságában az fejedelmektől és uraktól meg

nem hallgattatik, panasza be nem vétettetik, supplicatiója el nem olvastatik, hanem vagy elszaggattatik, vagy elhányattatik, mint Antigonus fia, Demeter király is cselekedett az macedóniaiakkal. Sokan gondviseletlenségek miatt akármi csélcsapokra és kazdagságban telhetetlenekre bízzák az szegénységnek meghallgatását, mely miatt sokszor (az mint Diocletianus is panaszolkodik rajta) ketten-hárman egyben szólván arra hajtják az fejedelmeket és urakat, az mire akarják. Ezt eltávosztathatják, ha magok kezdik az alattok valóknak panaszát, az mint kívántatik is tőllök, meghallgatni, s minden rendnek igazságát kiszolgáltatik: mely dolgot Domitianushoz való írásában Martialis nagyra böcsüll, mikor az fejedelem jóságos cselekedetének mondgya az alatta valóknak ismeretségét lenni. Ugyanis, mint az puplikán fiaihoz, olyan, az mint az Alphonsus király címere jelenti, az jó fejedelem az alatta valókhöz.

Vagyon még más nehézsége is az kösségnek, mert háza, réte, szántóföldre módgyánál fellyebb adóztatik, maga igasság kívül sok szolgálatra botoltatik, méltatlan bírságotlatik. Földesura mind az kösségnek s mind az úton járóknak sok kárával büdös borát rajta kétszer árrán tartja. Ecetre sem volna jó, kinek az kösségnek kétszer árrát le kell tenni. Idevaló az pintnek, köbölnek, réfnak, fontnak és egyéb mértéknek meghamissítása is. Az vendégfogadóknak és kufároknak drágaságcsinálások is. Ezek és ezekhez hasonló dolgok az jó törvént és az igasságot felbontják, ki miatt az békeség is felbomol. Ezeket tehát, és minden egyéb dolgot is, mely az békeség ellen volna, mindenütt kiirtsuk országunkból, legyünk eggyesek, s meglátjuk, hogy mind ennyi sok háborúknak is jobb állapotja leszen országunknak. De minthogy az idő állapotja azt kívánja, elhagyván az békeségről való több szómat, szóllok az vitézlő hadakozásról, nem hogy az hadnak kívánója volnék, hanem azért, hogy ha immár háborúság ront és pusztít bennünket, tudgyuk az hadat is keresztyéni módra viselni.

Az hadról és vitésségről

Harmadik dolog, melyre az régiek gondot viseltenek, az vitézlő hadakozás vala, melyről legelőször ezt vegyük eszünkben, hogy az hadakozást noha kedvellik az iffiak, kik, mi legyen az had, nem tudgyák, de az értelmesek azt mindenkor futották, tudván annak káros voltát, melyre az sok időtől megtanítottanak. És bizonyára, ha valami vagyon ez világon, mellyet mindenképpen futni kell, eltávosztatni és gyűlölni, az had az, az mint Erasmus mondgya, melynél semmi nincs iszonyúbb, nyomorultabb, veszedelmesb, és

közönséges pusztulást és romlást hozóbb: elannyéra, hogy az régi poéták, kik mindeneknek természetit igen megvizsgálták és szép találmányokkal megábrázolták, nem ok nélkül láttassanak mondani, hogy pokolból az fúriáknak, az dihüsségre vonó pokolbeli asszonyoknak szolgálatjuk által támadgyon az had.¹

Az Úristen az embert nem az vérontó hadakozásra teremté. Egyéb állatokat felfegyverkesztete, az bikát szarvával erőssíté, az oroszlánt körmével tevé rettenetessé, kanoknak erős agyarakat, az elefántnak nagy erőt ada, kinek iggyet s kinek mást, mindeniknek fegyvert ada: csak az embert teremté mezítelen, fegyvertelen, gyengén, hússal és lágy bőrrel vevén környül, nem látsz hadakozáshoz valót semmit is benne, magával is jó tehetetlen, ha mástól nem segítetik, sem szólhat, sem járhat, sem ehetik, csak rívásával kér segítséget, hogy avagy csak ezből is könnyen megismertethessék az ember nem hadakozásra, hanem társaságra teremtettetnek lenni. De minek utánna az arany idők elmúlván, az vérontó hadakozás feltámadá, kezdének az emberek felmészároltatni, azolta már minden nyájas vigaságok, minden szépségek, barátságok és egyességek felbomlanak, s mind azolta is nincs csendes állapotjuk az országoknak.

Csodálatos dolog penig, hogy sokszor szintén azok ingerlik az fejedelmeket az hadakozásra, kiknek oltaniok kellene, meg nem gondolván, ki sok változások és pusztaságok származzanak ki belőlle. Bizony, ha ki jól megrostállya, micsodák következzenek ki az hadból, tellyes minden erejével futtya, gyalázza, szidalmazza és távosztattya azt, úgy mint minden jónak ellenségét. Vallyon s mit látsz az hadban szomorúságra indító dolognál egyebet? szemben áll az két had, dobok, trombiták harsognak, csattognak az szerszámok, villámlanak az fegyverek, szólnak az ágyuk, rikoltnak-sikoltnak az seregek, az egek leszakadni, s az föld megnyílni láttatnak. Iszonyú kiáltások és oly fene dolgok lesznek, hogy még az erős és bátor szívű embert is ideig (tudgyák, az kik próbálták) félelmessé teszik. Azomban következik az ütközet, embermészárlás, sok ezer lélek veszedelme, holttesteknek (kik csak akkor elevenek valának és keményen vívának) iszonyú és szomorító nézése, mezőknek és vizeknek vérrel folyása. Leszen sokszor, hogy az attyafi attyafiát, jó barátja barátját, szomszédgya szomszédgyát akarattja ellen feltagollya. Ez-e az szép dolog? De hallj még többet is.

Az had alatt hallgatnak az jó törvények, szabadságot vesznek magoknak minden latorságok, akkor az gonoszok büntetés nélkül ölnek, vágnak, dúlnak,

¹ Chili: 4. Centur: 1.

fosztnak és ragadoznak. Akkor az barmok elhajtatnak, eltiportatnak az vetések, az lakosok elfogynak, megöletnek vagy szerelmes emberektől az halálnál is keserűbb rabságra vitetnek, elégettetnek az faluk, pusztítottak az tartományok, erős várak és sok költséggel s munkával éppített városok vagy elrontatnak, vagy ellenség kézre jutnak. Az polgároknak kazdagságok idegen latrok kezére kel, mindenek rettegnek, félnek, sírnak, jajgatnak, sápolódnak és törődnek. Ki siratja urát, attyát, annyát, feleségét, gyermekét, attyafiát, s ki jó barátját. Nincs az műnek keleti: az szegények éheznek, és idegen földön, esőben, hidegben, sárban, vízben sok nyomorúságot szenvednek. Az kazdagok vagy elveszett javokat siratják, vagy megmaradt részét féltik elvesztéstől, mind egy-s mind másképpen nyavalyások.

Akkor az gyenge szép szüzeknek siralmas házasságok vagy pogány kézre jutások, özvegyeknek és árváknak számos sokasulása. Az emberségnek, jámborságnak, isteni szolgálatnak, igasságnak, tisztességes tudományoknak és jó rendtartásnak nincs helye. Az vének kesergenek idejek hosszúságán, pusztulnak az faluk, az kösség szegényedik, kevesednek az urak, az porták alábbszállanak: nevededik az drágaság, fogyatkozik az szabadság, és summa szerént az had alatt mely nagy ínségek legyenek, senkinek nyelve elegendőképpen elő nem tudgya számlálni, bár arról semmit ne szőlyak is, hogy az vitézek egy kevés ragadományért ő magokat eladgyák, és sok nyughatatlanságot, éhséget, fáradságot, veszedelmet vesznek fel magokra.

Ezeket nem az végre mondám, mintha méltó és igaz okból hadakozni szabad nem volna, hanem az végre, hogy az hadakozásnak ártalmas voltát eszünkben vöven, lennének inkább az békeségnek, hogysen mint az viadalnak szeretőji, és az menyére lehetne, még méltó okért se kapnánk minden kicsin dologért fegyvert, mert még az igazokból támadott had sem lehet kár nélkül, nemhogy az hamis okból támadott volna, sőt az nem szükséges hadaknak ugyan bódogtalan kimenetelek vagyon, mint Peucerus, Gualtherus és Strigelius írják. Nem szükséges okból támadott hadak pedig azok, valamelyek vagy az Jézus Krisztusban való hütnek ótalmazásáért nem lesznek, vagy az pusztítók ellen hazánk ótalmáért, vagy az szomszéd nemzetiségnek, kinek ótalommal tartozunk, utolsó szükségében való segítségért nem vétettetnek fel, avagy valami más igaz okból nem indíttatnak, hanem irigységből, kevélységből, gyűlölségből, felfuvalkottságból, erőben, sokaságban való bizodalomból, hírnek, névnek, kazdagságnak, birodalomnak nevededésének szomjúságából vagy hasonló dologból támadnak. Az ily hadak szerencsétlenek.

De jól meglássák az fejedelmek, hogy igaz és méltó oknak színe alatt szokások szerént hadat ne indítsanak, mert sok pusztaságra okot adnak véle, sokszor pedig szintén abba az veszedelemben ejtik magokat, melytől való féltékben eltávostatásnak okáért hadat indítottanak, mint az macedóniai királyok és Krózus. Az igaz és méltó oknak színe pedig az, mikor az igaz ok mutogattatik, elfedesztetik pedig az méltatlan ok: mint példának okáért Krózus Cyrus ellen ez szín alatt indíta hadat, hogy Astyagesért állana bosszút, maga kevélységből, mintha kezében volna az győzelem, irigységből, bánván Cyrus nevedését, és félelemből, félvén, hogy végre ötet is el ne győzné, indította vala ez hadat. Cyrus az massageták ellen azért hadakozék, mert kívánnya vala őket meghódoltatni, de mást tettet, mintha az királynén (ki hozzá nem ment vala) rajta tött bosszúságát akarná megállani. Illyen az is: Az török kazdagságát óhajtom, no, hadat indítok ellene, s az hüt dolgát tettetem okának lenni.

Nem elegendő okok így ezek, s ha csak ezekért indítasz hadat, többet ártasz hazádnak, hogysesem az ellenségnek: mert minekelőtte táborban szállanál, immár is sokat ártottál azoknak, kiket ótalmaznod kellene, sarcoltad az népet, fizetteted őket, sokra erőlteted, nyúzó-fosztó pusztítókkal mindeneket betöltesz, és gyakran az nyereségnél többet vesztesz. Holott egy kis bosszúságot el nem szenvedhetsz, magadat nagy bosszúsággal illeted: holott az szabadságot akarod ótalmazni, magadat rabbá teszed, holott egy kicsint akarsz nyerni, magadat és az alattad valókat sok kárba, romlásba, pusztaságba ejted. Az jó és istenfélő keresztyén fejedelemnek ezeket és az hadnak mind eleit s mind utollyát jól meg kell rostálni, hánni-vetni, minekelőtte hadat indítana, hogy többet ne ártson, hogysesem mint használhatna hadakozásával országának.

De ha ugyan nem lehet egyéb benne, hanem hadban kell az ellenséggel szállanunk, minthogy Istenünkért, hütünkért, országunkért, maradásunkért, özvegyekért, árvákért etc. néha-néha fegyvert is kényszerítettünk fogni, mert az békeséget az ellenség vagy nem akarja, vagy csalárdul, tehát az legyen fő gondunk, hogy mennél kevesebb kárral legyen meg az hadviselés. Mely dolog hogy szebb módgyával mehessen véghez, jer, lássuk meg rend szerént immár, az régiektől ez dologban mit tanulhatunk, s az ő példájokhoz képest mi is jobban tudjuk dolgunkat forgatni.

I. Az kösség terhét könnyebbítsük. Legelőször pedig az sok tisztartóknak számos voltokat szállítsuk mi is alább, ne vonattassék az kösség ereje és fizetése

annyi sokfelé, az adót is, az menyére lehet, szállítsuk alább, az sok perpatvar, viszhavonyás gyomláltassék ki, egymáserteret plántáltassék helyébe: ki-ki mind ereje szerint jóakarattól gyarapítsa táborunkat, senki az közönséges jótól kincset meg ne vonnya, el ne tagadgya, ne járjunk úgy, mint Konstancinápolyban az görögök, kikről Leonardus Chiensis így ír: minden elásott szántalan sok kincs pogány kézre kele. Óh, immár szegény nyavalyás görögök, kik mindenkor szegénységteket hánjátok, ám-e feltalálták, hiszem, az ti elrejtett kazdagságtokat, mellyet az város segítségétől megtagadtatok. Osztán az mely költséget az bálványokra vesztegetünk, az hol semmi haszna nincs, sem Istennek nem kedves:

Dicite pontifices in sacro quid facit aurum, jobb azzal is országunkat ótalmaznunk, hogysesem mint Konstancinápolyban, Drinápolyban, Nándorfejérvárban, Tömösvárban, Szigetben, Budában, Székesfejérvárban s több helyekben is így az pogánságot kazdagítsuk vélle. Az hashizlaló szerzetesektől is az olyan jövedelmet, mellyet az régiek az vitézeknek, kik fegyvereket az ellenség vérével szépen megvirágoztatták, rendeltének volt, fordítsuk országunk ótalmára, mint Alphonsus cselekedék az templom kincsével az kösség könnyebbségéért. Ha ki pap, az földi urak módgyára való uralkodást hadgya el, segíttessenek az vitézek azzal, ő penig tanítson, prédikállyon, intsen, dorgállyon, fedgyen, vigasztallyon, és mint az só, olyan legyen, ez az ő tisztí, az többit hadgya ez világi fejedelmekre.

II. Vitézeket tartsunk és nekik megfizessünk. Továbbá, hogy az hadakozás jó módgyával lehessen, erős és jó vitéz férfiak kellenek hozzája, kiknek legyen mindenkor bizonyos számok, és hogy mindenkor készen lehessenek, járjon meg bizonyos fizetések. Így ótalmasztá kész hadával ezelőtt országunkat az jó és vitességre termett Mátyás király, kinek csak híre előtt is futott Mahomet császár, vadnak sok jó vitéz legények most is, de fizetések imígy-amúgy szolgáltat ki, sok könyörgések és fogyatkozások után az is, nincs szabadságok, nincs jövedelmek. Nincs böcsülleti az jó vitéz embernek, noha nagy szükségünk volna rejá. Mikor az szükség vitézeket fogadtat velünk, akkor minden változás nélkül akármely tudatlant is felveszünk, csak tudgya felkötni szablyáját, mind vitéz, maga csak nem esik az falat is ki szájából, puskáját ha kisüti is, távoltartja orrától, akárhol essék, csak pattanjon. Nem méltó csak seregbe is efféléket állatni, ne rúttítsák meg rossz voltokkal az jó és igaz vitézeket is. Oka ennek az fizetelenség és az vitézeknek bizonyos számon való nem tartatása.

Mikor vitézeket fogadunk, sok ígéretek teszünk nekik, ha eloszol az had, nincs semmi kelletek. Ha kik szegény vitézek közül édes hazánkért és nemzetünkért fejetek az mézárszékre vinni nem szánnyák, s megsebesednek, semmi gondviselés alá fel nem vétetnek, el sem temettetnek, ha meghalnak. Bizony ezzel nem gerjesztjük, hanem rémítjük inkább az vitézeket az viadaltól. Az török halálra fut az harcra, mert ha szinte megcsonkul is, tudgya, hogy tisztessége leszen, záimság, iszpáhiaság, békség, zsold adattatik neki, s mégsem leszen koldussá. De nem sietsz elő, te szegénylegény, mert tudod, hogy jó katonában jó koldus szokott lenni. Az régi fejedelmek megajándékoszták azokat, kik valami nagy dolgot próbáltak. Látná csak az vitézlő nép most is az tisztességet, ajándékot, másképpen futna az viadalra: így nem csoda, ha úgy fél tőlle, mint az tűztől, mert semmi hasznát nem láttya maga vetésének: ha mit nyer is, amaz hátul járó deliácskák (kik az bokorból nézik az dolognak súlyját) erővel elvonszák tőlle, melly dolognak gondolatja sok jó legént tartóztat az első ütközettől.

III. Ótalmazzuk az kösséget. Tanullyunk annak felette ezben is az régiektől, hogy az kösségre nagy gondot viseljük, takargassuk, ótalmazzuk őket, csinállyunk erősségeket, mellyekben az rablók ellen maradhassanak meg. Mert ha népünket elhordgyák, és mint Esztergom alatt létünkben sok édesatyáknak, anyáknak holtig való keserves siralmokra csordával hajtják el őket szemünk elől mind marhástól, barmostól, az várak és pusztá kastélyok bizony nem ótalmaznak minket is meg, s nem is táplálnak el: edgyik az másikkal volna jó. Így éppíté régen meg Paduát és Ratisbonát Alphonsus az magyarok ellen, az urakra s nemesekre mérvén az kerítést az szegénységnek könnyebbségéjért. Szkander bék is Epyrusban minden éléssel öszve városokba helyhesztette vala be az föld népét török császár ellen.

De mi ugyan semmi gondot az kösségre nem viselünk, s nemhogy az el-lenségétől ótalmaznánk, de sőt magunk pusztítjuk el őket, házokat fölégettyük, elvonszuk éléseket, ruhájakat, költségeket elragadozzuk, házok népét megszeplősítjük, s ő magokat mint egy tikot felmészárollyuk. Szívem fáj rajta, mely nagy éktelenséget tesznek némely Istentől szakadtak rajtok. Ez-e az keresztyéni vitésség? Így kell-e az keresztyénséget ótalmazni? Magunk is elpusztítjuk így magunkat. Az török sem cselekedti azt az alatta valókkal. Ó, ki sok porta szállott az kóborló vitézek miatt le. Ezek által meg nem szabadítjuk Magyarországot.

IV. Nem dicsérhetem azt is, hogy az első ütközetre az vitézeknek csak az illő-fillője bocsáttatik, kiken jobb szívet veszen az ellenség, az jó legény, kinek lova, szerszáma, tudománya volna, hátramarad, vagy ha elbocsáttatik is, de az tudatlanokkal. Jobbitás legyen ezben. Nám az török tudós vitéz embereket válogat előljáróban, az pedig elhiszi, hogy kinek-kinek halála órája eltávosztat-hatatlanképpen meg vagyon Istentől rendelve, s azért sem előbb, sem utolban az rendeltetett óránál meg nem halhat. Mi úgy rettegünk, mikor afféle helyre megyünk, mintha valami eshetnék Isten akarata kívül ott rajtunk: maga csak hajunk szála sem eshetik el Isten híre nélkül. Tudom, hogy sokan mást értenek itt ez helyen, de miért hogy az Istennek gondviselése minden teremtett állat-jára kiterjed, nagy bátorsággal azt merem mondani, hogy ha szintén egyfelől tízezeren elhullanak is Dávidként melletted, ugyan mégsem árthatnak az te hivatalodban teneked, ha Isten ott nem végeszte haláloedat. Ha egy veréb el nem eshetik Isten akarata ellen, sokkal inkább az ember. Eszedben vedd, hogy nem azt mondom, hogy Istenedet késértvén valami hivatalod kívül való dolgot próbálj, az mely dologbann is Isten hírével eshetnél ugyan el, de mégis büntetésül bocsáttatnék reád Istentől ez csapás, mert nem kellett volna Uradat, Istenedet késértened: hanem azt mondom, hogy ha hivatalod vagyon reája, semmit ne félj. Isten markában életed, ha nem végeszte, nem halhatsz meg, ha végeszte, nem futhatsz el, s azért bízd Istenre magadat, s kapj bizvást az ellenségbe. Ha meghalsz, légy igaz hitben, s idvezölsz.

V. *Ne tobzódgyunk az táborban.* Tanullyuk meg az kevés étellel, itallal való meglegedést is az táborban, szabjuk az vitésséghez magunkat, ha mi éhséget kell szenvednünk, ne szégyenljük kevéssel meglegedni, nem lehet ott minden úgy meg, mint otthon, vigyázás, józanság kívántatik ott, nem friss lakás. Ó, ki sok törődéssel, nyughatatlansággal és tűréssel megyen véghez az jó vitésség. Tudod-e, mint jára Friderik császár hada az nem vigyázó jólakás miatt? Dávid az tobzódó amálekítákat igen megveré.² Az szibariták is, midőn háromszázezer embert szállítottak volna táborban az krotoniáták ellen, az jólakásból támadott gondviseletlenségek miatt örök kissebségekre megverettetének. Vötték hasznát az mértékletességnek az mi eleink, veszik az törökök is, vennük mi is, ha rejá szoktathatnuk magunkat.

Ha számtalan sok históriát felforgatsz is, úgy találod, hogy csak egy tartomány is alig volt bódog állapotban sokáig állandó, valamely részeg tanácsoktól

² 1 Sám 30,16.

igazgattatott, alig romlott valaha valamely ország el, mely az részegesek miatt nem veszett volna el: és alig volt valamely bódog állapotban, mellyet józanok nem szolgáltatott volna. Nem csoda tehát, hogy Dárius könnyen megvőtte Babilont, holott Baltazár vendégséget üzött az urakkal és nemesekkel, mert jól mondgya Pythagoras, hogy az jólakás miatt az emberek restek és dologra szokatlanok lesznek, melyből romlások következnek. Paulus Aemilius, miért fosztassanak némely királyok meg szolgáljok miatt országoktól, annak azt az okát adgya, hogy minden dolognak terhét szolgáljokra bízván, ő magok henyélnének és tobzódnának, mint az első részben is szólék rólla.

Trója városa sok ideig vitézek, de végre az nem vigyázható jólakás után elvesze. Tudta káros voltát Scipio Aemilianus az táborbali vendégeskedésnek, s azért, mikor Karthágót vitézná, méltán büntette volt meg amaz nemesembert, ki akkor sátorában barátival lakodalmat üz vala, mikor más az ellenséggel vívik vala. Vajha mi is alábbhagyhatnánk az jólakásban, ki sokkal jobban volna dolgunk. De nem bánnya az török tobzódásunkat, mert tudgya, hogy nekünk káros, neki hasznos. Fabius Maximus is eszesen csalá meg Hannibált: Campaniát neki el hagyá foglalni, hogy ott mulatna, tudván, hogy fáradságok után annak az országnak édességes gyümölcsét megkóstolván, henyélésre s jólakásra adnák magokat, s úgy tunyákká és ostobákká lévén, könnyebben meggyőzzetnének. Ez reménség nem is csalá meg. Hadgyuk tehát az nem táborban való, lágyságra indító tobzódást, s hasznosb leszen.

Miért hogy pengig az ollyatán vitézek is ritkán nyernek, kik vakmerőképpen, mód nélkül és seregrendelés nélkül mennek az ellenséggel szemben, s mintha másszor nem kellene, minden erejeket egycersmind kiviszik az veszedelemre, nem hadnak álló sereget, dondárt, melyből az elfáradtaknak nyugodalom, az megverettetteknek segítség adathatnék, tanullyunk abbann is jó rendtartást, mert az mód nélkül való vakmerőség igen veszedelmes. Bátrak és merészek legyünk ugyan az harcon, mert audentes Deus ipse iuvat, Isten is az merészeket segíti, de ez bátorságnak akkor vagyon helye és ideje, midőn mindeneket szépen elrendelvén és jó módgyával elhelyesztetvén, az ellenséggel szemben meg kell ütközni.

Ugyanis mi nem abban áll az jó vitézi bátorság, hogy minden rendtartás nélkül fussunk az ellenségre, s legottan hátat adgyunk neki, ha meglátjuk: mint ezelőtt hat esztendővel, hogy az tábor indulásakor Esztergomot, Budát semminek tartjuk vala, Nándorfejejvár sem tart vala már meg bennünket, úgy csapjuk vala az csíkot az lencsével, de ha rejá kelénk, csak kezét sem merjük ellenségünknek fogni. Hanem az jó vitézi bátorság abban áll, hogy

elrendelvén dolgodat, mindhalálig keményen harcolj, megálljad az sárt, hátat ne adgy, és ha egyéb benne nem lehet, az sokaság ellen is kemény viadalt tarts, hogyha meghalsz is, az ellenség fogyásával legyen haláloed. Az piccen válik el az jó bátorság.

De nem tartják ehhez sokan az mi vitézink közzül magokat, nyakra-főre, rend nélkül rohannak sokszor az ellenségre, sokszor csak álló sereget sem rendelnek, sem zászlójokat, sem hadnagyokat meg nem várják, s ha megérnek futamni, másszor bottal sem verhetik elő. Nem úgy, nem, kevesben vagyunk mi az ellenségnél, ha tíz vagy húsz mibennünk elesik, csak kilső ítlelet szerént is nagyobb kár, hogysen az töröknek 40 vagy 50 ezer, könnyebb az kazdagnak száz pénzt költeni, hogysen tizet az szegénynek, s azért halkkal kellene cselekednünk. Bizonyára, ha egy ütöközetten tellyességgel végét érhetnük az töröknek, nem volna kár minnyájunknak egycer az szerencsét, de még akkor is jó módgyával, végütöközetül megpróbálnunk, de minthogy naponként újabb-újabb erő jó reánk, úgy kell minékünk egy esztendőben jó móddal az ellenséggel megvínunk, hogy más esztendőbenn is vitézinket előállatván hadat támaszthassunk.

VI. *Gyorsaságot kíván az had.* Mindezeknek felette gyorsaságot is tanollyunk az régiektől, előbb minden hadi szerszámunkat és tábori eszközöket elkészítsünk ugyan, de mikor osztán az tanácsnak vége vagyon, ne mulatozzunk, hanem hevenyében fogjunk az dologhoz, hogy az ellenség csak eszébe se vehesse ellene való indulásunkat. Sokat használ, az mint Philippus mondgya, az gyorsaság az hadban, hogy az megrémült ellenségnek az egybegyülésre idő ne adattassék, mert sokszor többet használ, azt mondgya Peucerus, az megérett és okos serénység az nagy hatalomnál, mint az athénásbelieknek az perzsiai királyok ellen való gyorsaságok erőssíti. De viszontag felette káros az olyan halogatás, mely az mi hadi indulatunkban jelen lenni találatik. Nem hijába mondgya Lucanus:

VII. *Tolle moras, semper necuit differre paratis.* Hadgy békét az halogatásnak, mert az haladék mindenkor ártott az készen valóknak. Mikor Annibál Capuát megvötte, Rómát is azon rémulés alatt, ha megszállotta volna, megvehette volna, de lassúsággal elveszté. Sokszor tött már minékünk is mind egy s mind más okból esett várakodás és halogatás kárt, de im, mégis késő és hosszú tanácsot tartunk az ótalomról, késén mozdulunk, az hadakozást télre hadgyuk, az segítségre ráklábon megyünk, és minden dologban késedelmesek vagyunk.

Dicséretes dolog az jó végezés után serényen fogni dolgunkhoz, mert az szükség veszedelmessé teszi az késedelmet, várást pedig ugyan nem tehet.

VIII. Fottig vágd az ellenséget. Nem jó dolog az is, hogyha mikor az ellenséget megverjük is, nem tudunk az győzelemmel élni, nem vágjuk fottig, hanem vagy meglassódunk, vagy hazatérünk, mellyel az szép nyereséget markunkból kibocsátván, ellenségünknek nagyobb szívet és egybegyűlésre való időt adunk. Fottig kellene az ellenséget az nyereségkor vágni, nem minden nap pap sajtja, s azért az alkolmatosságot nem kellene elmúlatni, mert nem kissebb jó az fáratsággal nyertet megóalmazni, mint szinte keresni, sőt majd nagyobb az vitézi diadalommal élni tudni, hogysesem győzelemmel járni: kit jól tud vala az, az ki Annibálnak azt veti vala szemére, hogy az hadban tudna ugyan nyereséggel járni, de velle élni nem tudna. Sohase véld, hogy mindenkor nyereséggel járhas, ha ma nyertél, holnap elvesztheted. Vendég az győzelem, nincs bizonyos lakóhelye, ha ma nállad szállott, holnap másnál szállhat. Azért, míg nállad tart szállást, addig láss dolgozhoz, mert ha elrepül, csak bánatot hagy utánna, mint Ausonius jelenti. Hijában kesereg pedig az maga kárán, valaki ásítva mulattya el dolgát.

IX. Nem kell az prédának esni, és egymást ott tagolni. Az mi vitézink keveset gondolkodnak vége felől is az hadnak, mikor valamit nyernek, sem tudgyák állhatatosan őrizni, mert az ellenséget békével bocsátván, az prédának esnek, ott ölik, vágják, húzzák, vonszák egymást, mely miatt sokszor az ellenség csoportot vervén, szívet veszen, nekik fordul, s jól megosztja kösztök az prédát. Káros efféle had minekünk, ha módot nem szabunk benne. Az szegénylegény szerencsére veti fejét, s más vonsza el tőlle. Az urak és nemesek az szép szabadsággal és jószággal, mellyet az föld szabadulásával nyernek, elégedgyenek meg, az több vékony nyereséget igaz osztály szerént engedgyék az vitézlő népnek, kik sok fáratsággal és vérek hullásával jutottanak hozzá: de azok is jól meglássák, hogy előbb elfogyassák az ellenséget, s azután essenek az prédaszedésnek.

X. Jó hadnagyokat tartsunk. Jobbitás legyen az hadnagyságnak, kapitánságnak és vajdaságnak tudatlan és méltatlan személyekre való bízásbann is, mert ezekre sokszor olyak választatnak (tisztesség adassék az jóvának), kik még az jó, bátor és híres vitézekkel is nem tudnak semmi oly emberséget is cselekedni. Az hadnagyon furdol meg jórészre az ütközeten való szerencse.

Az jó vezér még az erőtlen vitézzel is nagy dolgot véghezviszen, az tudatlan és félnék az jóvának sem tudja hasznát venni. Azért szokták mondani, hogy félnékibb legyen az szarvas hadnagsága alatt az oroszán sereg, hogynem mint az szarvas sereg az oroszán hadnagy alatt. Tudós, vitéz ember kell az hadnagsághoz, ki nemcsak félelemben tudja népét tartani, hanem egész hadat is tudgyon igazgatni, takargatni, sereget bölcsen rendelni, és az ellenségvel okoson megütközni. Bár ne legyen akkor sok hadnagyunk, mikor hazul indulunk, csak legyen az szükség helyén. Nem hijába kíván Cicero négy dolgot az jó fejedelemben, az vitézlő dolognak tudományát, az méltóságot, jó szerencsét és az jószágos dolgoknak erejét, avagy az nehéz dolgoknak szenvedésinek győzhetetlen tűrését.

Igazán mondgya tehát, az ki Plutarchusnál azt mondgya, hogy az had előtt járónak mind elől-hátul szemeknek kell lenni. Az okáért kívántatik az jó vezértől, hogy az munkában fáradhatatlan, bátor és erős az veszedelemben, az cselekedésben gyorsaságos, és gondviselő legyen az tanácsban, mind eleit-utollyát megnézzvén az dolognak. Ő maga is penig jelen legyen az súlyas ütközeteken, és nemcsak ne fusson, hanem mást is, kit bottyával s kit szép biztatásával tartóztasson az futástól. Ennek hasznos voltáról példát mondtam idefel. Veszedelmes hadnagy, káros fejedelem az, valamely az juhoknak hasznokat elveszi, s az ellenséggel szemben nem mer szállani, hanem akármely tudatlanra bizza dolgát.

XI. Hütre végházakat meg ne adgyanak az vitézek. Intem itt ez aránt az végházakkal bíró kapitányokat is, hogy fejedelmeknek tött esküvéseket, hitöket, tisztességeket s főképpen Isteneket meggondolván, vitézek legyenek, végházakat soha hütre az pogánságnak meg ne adgyanak. Akármit ígérjenek és fogadgyanak is nekiek, de ne hidgyék, álnok az török és hazug, ha tulajdon vérének tött fogadását meg nem állja, sokkal inkább teveled tött kötését felbontja, mint Tömösváratt, Gyulán és több helyekenn is. De bár szinte megállaná is fogadását, vitézek legyenek az kapitánok fejek fennállásáig, hűséggel megtartsák fejedelmünknek, az felséges római császárnak az erősségeket: Az ellenségnek soha meg ne adgyák, ha meghalnak is, jobb tisztességekre hivatallyok szerént vitézül meghalniok, hogysen mint asszonyember nevét viselvén, örök gyalázattyokra, eleiknek és maradékoknak nagy kissebbségekre itt az elevenek között gyalázatos halált szenvedniek, szidalmaztatniok. Ha ki csak szót teszen is az megadás felől, büntessék meg, mint az athénásbeliek, kik, midőn Xerxes az várost megadatni kívánná, Lycidast (az mint Herodotus írja,

vagy az mint Demosthenes, Cyrsilust) csak azért verék agyon kővel, hogy az megadás felől szólna, mely példát jó volna most is követni. De az fejedelmek is meglássák, hogy az végeknek elveszéseket semminek ne tartsák, azokat méltó személyekre bízzák, éléssel, költséggel, porral, golyóbissal s néppel megerőssítsék, ha pedig valamelyiket megszállják, az régi jó királyoknak példájok szerint segítségre siessenek, mert ezekre való gondviseletlenség miatt sok végházak elveszhetnek, mint hogy el is vesztek.

XII. Az több vitézeket is mind fejenként kérem, hogy fejedelmekhez és urokhöz hívek legyenek és igazak, őket soha el ne árulják, mint az pápai franciák latrul cselekedének: kövessék inkább Dáriusnak Zopyrus nevű szolgájának állhatatosságát és urához való hűségét. Ez Zopyrus, látván hogy Babilont (kit megszállott vala) Dárius meg nem vehetné, ily fortélt gondola magában, orrát-fülét magának elmettszé, s véres orcával bemene Babilonba, tettetvén, mintha Dárius ezért cselekedte volna rajta ez nagy kissebbséget, hogy az város alól való elszállásról szóllott volna neki, és nagy szidalommal gyalázza vala Dáriusnak kegyetlenségét. Ezt ugyan elhivék az benn valók, ötet hadnaggyá tevék, de nem sok időre Dáriusnak az várost megadá, kiért Dárius nagy tisztességben tartotta ötet. Ez példából nem pribékséget, hanem fejedelmekhez való hűséget tanoljanak az vitézek. Sokakat adgyon az Úristen az hatalmas római császárnak efféle híveket.

XIII. *Helt ne válogassanak az vitézek.* Továbbá ne is válogassanak az vitézek az ütközetkor az helységben, hanem kövessék az athénásbelieket, kik nem tartották kissebbségnek, hogy az árkádiabeliek előttök rendeltettek volna, sőt azt mondák, hogy ők semmit sem gondolnak véle, hol rendelik őket, hanem valamely felől lesznek, de ők vitézül megállják helyeket. Ezt cselekedgyék az mi vitézink is, ne szidalmazzák egymást az fő helyért, legyenek vitézek, s ha szintén az alábbvaló helyre rendeltetnek is, emberkedgyenek keményen. Sokszor láttunk olyan dolgot, hogy az kik kevélységből, nem Istenekért, sem hazájokért, hanem csak az hírnévért menvén ellenségekre, az fő helyben válagattanak, nagy szégyent vallottanak, az kik pedig az alábbvaló hellyel tartottak, tisztességre emelttenek fel, s az ellenséget megverték.

XIV. *Félelem legyen az vitézek között.* Az had előtt járó személyek viseljenek gondot rejá, hogy félelem alatt tartsák az vitézeket, az vitézek is hadnaggyoknak engedgyenek, szovát fogadgyák, és az munkát egy akarattal fogják, ha

ki vétket teszen, büntessék meg: egymás között ne háborogjanak, egymást ne rútollyák. Mert soha csak egy fejedelem sem viselheti jól táborát, ha fenyíték alatt és szófogadásban nem tartatnak az vitézek. Az athénásbeliek csak addig lehetének, és egyéb kösségbeliek, jó szerencsések, míg jó törvény alatt félelemben tartatának, de mihelyt Alcibiades és Hyperides az jó törvényt, fenyítéket nyakokról lerázák, legottan az régi méltóságból alábbesének. Bódog vala Sándor, mert szófogadó vitézi valának.

XV. Ellenségedet semminek ne tarts. Az jó vezérek ne is tartsák ellenségeket semminek, mert semmi hamarabb szégyent nem vallat véllek, mint az magok felfuvalkottságból támadt kevélység, és ellenségeknek megvetése: és mint Xerxest, kinek táborában 100 000 gyalog és 10 000 lovassa vala, meg-szégyeníté az athénásbelieknek, kik csak 6000 valának, kicsin serege, azért hogy semminek vélné ellenségét: azonképpen egyéb efféle kevélyeket is megkissebbít. Kisasszon napján Anno 1514, midőn lengyel Zsigmond király az muszkákkal kevés népét szemben akarná vinni, semminek tartaték az muszkáktól, de azért ő lőn győzedelmes. Idevaló az cotraeai had az belgákkal, az anglusokkal az pictoniai és az törökökkel az nikopoli, mint Spinaeus írja. Senki ne tartsa tehát ellenségét semminek kevés és erőtlen voltáért, mert Istentől vagyon az győzedelem.

Ez dologról az Dárius példája is szép tanóságot szolgáltat minékünk, hogy ellenségét embernek nem kell semminek tartani, és az győzedelem előtt diadalommal kérkedni. Mert bár többen legyenek is az ellenség táborában, de az kevesektől is megverettethetnek: egy szakács sok juhoktól sem fél: egy farkas sok juhot ölhet meg. Azért szokta vala Antisthenes mondani, hogy jobb az sok gonoszok ellen az kevés jókkal hadakozni: hogynem mint az kevés jók ellen az sok gonoszokkal. Ez bölcs ember jelenteni akarta, hogy nem az istentelen vitézeknek sokaságában kellésék az diadalmot keresni, hanem az kevés istenfélőknél, noha csak semminek tartatnak az sokaságtól.

XVI. Igazságszeretők legyünk. Az fejedelmek és urak annak felette legyenek igazságszeretők, édesatyák, kegyesek, gondviselők, óalmazók, az polgári rendet szeretők és az alattok valóknak vérekkkel is örömet szolgálók, mint az régi fejedelmek, kiknek az kösség nyavalyája fáj, és kik igaz törvényt szolgáltatának mindennek, természet és törvény ellen az népet nem terhelték. Tanollyanak az mastaniak is, járjanak el tisztékben, méltatlan adóval, hamis rovással, szolgálattal, prédálással, erőszakkal, vérontással, hamis törvénnyel,

kegyetlenséggel, hamis isteni tisztelettel, hamis vámmal, hamis dézmával, álnok harmincaddal, borvátsággal, borfoglalással, perpatvarral, ajándékkal, bírsággal az kösséget ne terhellyék, mert számot kell valaha nekik is hivatalyokról az Úristennek adni. Keserű leszen pedig az számadás, ha ki béres fejedelemnek és földesúrnak találtatik lenni, ha hasznát, adóját, fizetését, szolgálatját az kösségnek elvötte, de az ellenségtől ötet fegyverével nem őrzötte, az sok adót cifrára, jólakásra és kényességre vesztegette, s hazája ótalmára nem térítette.

XVII. Erre is gondot visellyenek, az kikhez illik, hogy az mikor végházat az pogánságra megszállanak, ne múlassák idejeket az vitézek hejába, hanem ki-ki mind tehetsége szerént lásson dolgához, senki kétfelől való fizetést fel ne vegyen, az mire fizetése, arról embert tartson, és az várvívást minden keményen fogja, az pattantyúsokra gondviselés legyen, haszontalan lövést ne tegyenek, nemcsak szóllyon, hanem talállyon is az álgýú. Az ostromlásbann is gyakorlás legyen, jó mód legyen, edgyik másikat ott érje, megsegítse, s azok számosan legyenek, hogy erejekkel elbírassák az ellenséget. Ha nem szégyenlenük, az várvítatásban sokat tanolhatnak az töröktől. Adgyon az Úristen még valaha oly jó vezéreket előnkben, kik ezekre visellyenek jó gondot, és az elnyomorodott szegény magyar nemzetnek szollgályanak jól megmaradására, kiket Isten immár is megadott sokszor, és ezután is kész volna megadni: Ha az kösztünk való sok istentelenség, eláradott sok vétkek és az sok kárvallott embereknek sápolódások immár égben Isten eleibe felhatván, az mi jó szerencsánknak kútfejét be nem zárlották volna, hogy mireánk ki ne áradhassanak.

Ezt hozzák mireánk az sok bűnök és táborban indulásunkkorbeli sok feslett gonosságok, mellyekbe fel szoktunk öltözni hazul mozdulásunkkor, nemhogy kitisztulnánk belőlök. És majd annyéra jutunk, hogyha ki gonoszt akar tanolni, bár ne mennyen máshova érette, hanem csak az táborba, elég gonosságot tanolhat. Mert ott megláttya (böcsüllöm az jámborát), hogy jobbrészre minnyájan az gonosságnak adták magokat, háborog az magyar: az spanyol latorkodik, eszik, iszik, tobzódik az német: az cseh hortyog az jólakásban, ásít puhasága miatt az kevélységtől megrészegült lengyel: az olasz bujálkodik, az ballon paráználkodik: fertelmeskedik az francúz, az gallus virágéneket fú: tobzódik az anglus, az skótus torkoskodik: enyeleg az tót, árulkodik az horvát, és csak keveset találsz, ki magát igaz keresztyénül viselné. Nem ilyen néppel hadakosztak régenten Ábrahám, Mózes, Józsué,

Gedeon, Debóra, Bárák, Jefta, Sámuel, Dávid, Jósafát és az több istenfélők, hanem jámbor vitézek voltak táborokba, és ha szintén gonosságban találtak is valakit, megbüntették, hogy az egész tábor egynek-kettőnek vétkeiért ne büntetessék, kiknek példájokhoz képest legyen minden gonosságnak büntetése mikösztünk is, mind honn s mind táborunkban, s úgy Isten is velünk leszen.

Most még az Úristen hozzája hí, kegyelmességét nyújtja, és azzal ajánlja magát, hogy valamely órában hozzája felfohászodunk, bűneinkből kitérvén, meghallgat, irgalmaz, megszabadít és öszvegyűt azok az népek közzül, kik közzé széllal elosztatott bennünket.³ Ha szintén az égnek utolsó részéig elhintettünk volna is, még onnét is öszvegyütene és felvenne minket az Úristen, és bevinne minket abba az földbe, mellyet az mi atyáink bírtanak, és bírnya fognák azt, és megáldván minket inkább megsokasítana, hogysesem mint az mi atyáinkat, mint erről Mózes által fogadást tött: csak az kívántatik, hogy megtérjünk ő szent felségéhez, minden bálványozást és gonosságot elhagyván.

Holha penig ő szent felségéhez, az velünk csak egyedül jól tehető Istenhez, ki csak egyedül gyógyíthatta meg sebeinket, meg nem térünk, soha ne várjunk jobb, hanem napról napra nyomorultabb állapotot fejünkre: mert Isten nélkül senki sem vehet diadalmat ellenségén. Az meglött dolgokból ezt megtanolhatnók. Vallyon az második Geyza idejében, 1147. esztendőben, mikor még Luther ez világon sem vala, mi hasznát vövék az európabeli keresztyének Ázsiában erős haddal való fáratságoknak?⁴ Azt, hogy az élést elfogván az ellenség, az nagy éhség miatt ugyan leomlottak az emberek, ki miatt szegyenvallásokra kellett Damascus és Ascalon alól elpironkodniok.⁵ Fridericus Barbarossával is Anno 1189 majd hasonlólul járának, ő maga is meghala, s népének is jobb részét az döghalál emészte meg: az maradéka között iszonyú pártütés táma. Azután is Anno 1198 nagy erővel bocsátaték el Henrik császártól az mogunciai pispök, de az császár halála miatt haza kényszerítették téni.

Magyar András király is 1212. esztendőben országát Bánk bánra bízván, nagy erővel mene az szaracénusokra, s egyelőször jól is jára, de végre békeségkérésre kényszerítették. Az második Friderik császár is Anno 1229 nagy haddal mene Ázsiára, és sok jó szerencsével jára, de ő is megtartóztaték, mert

³ 5 Móz 30,1.

⁴ Aemil: lib: 5.

⁵ Krantz lib: 7. c. 1.

másfelől itthon Gergely pápa Friderik országára támada császár honn nem léteben, ő magát császárt is kiátkozá, és álnokságával (mellyel mindenkor azon volt, hogy az keresztyén fejedelmeket hadban küldvén másfelől országokat elfoglalhassa) az magyar, cseh és galliai királyokat is császár ellen izgatá: Így kényszerítették császár akkor is az honn való pártolkodásnak megoltására, félbenhagyván az szép nyereséget, hazatérni. Ekkorban kezde az mi földünkre is az tatárok birodalma kiterjedni, mely Ázsiának és Európának nagy romlására lőn. Mert mikor pápa Friderik ellen agyarkodnék, az tatárok ötszázezeren nagy erővel bejövének Magyar-, Cseh- és az szomszéd országokba, tűzzel-vassal mindenütt pusztítának, Henriket levágák, Béla királt futva szalaszták. Szörnyű dolog, csak az mi országunkbann is három egész esztendeig mely nagy ínséget cselekedének, egyházakat dúlának-rontának, szántalan keresztyént levágának, sok szüzeket rontának, sok nyomorultakat csinálának. Ez romlásnak okát pápa Friderikre, Friderik pápára, hánnyákvetik egymásra, de az hamis keresztyéneket sok bálványozásokért az mostani káromlók ellen Luther előtt is így sanyargatta meg az Úristen.

Az szaracénusoknak is vezéri is, Bondogober és fia, Melchsait, népekkel indolván nem sok időre egész Ázsiából és Szíriából mindenütt kigyomlálák az keresztyéneket, mikor pápa sok zűrzavart hintene az keresztyének között, ő maga Sziciliáért és Neapolisért hadat az svábok ellen indítván, másfelől ismét az németek ellen az gallusokat furdolván, s harmadfelől viszontag az spanyolokat gerjesztvén az gallusokra. Franciának királlyá is, Lajos, Ruprechtel és Károlyyal egyetemben Anno 1249 minden erejével az tengeren az szaracénusok ellen indola, de foglyá esék, s az mit nyert vala is, feje váltságáért kellették adni. Azután ismét azon szaracénusok ellen való hadat más Lajos király indíta el Franciából Anno 1270, de aszt is mind fiastól, népestől az döghalál emészté meg. Ezután az tizedik Gergely pápa is nem sok idő mulván Lugdunumba koncíliomot tőn, az klastromokra, pispökökre és monostorokra nagy adót vete, mely rovás sok monostorokat kényszeríte marhájának elzalogosítására. Akkor Rodolphus császár is egynéhány várost engede pápának, de ennek is az keresztyénség semmi egyéb hasznát nem vövé, hanem pápát az maga fejére nevelé velle, ki magának nagy summa pénzt gyűtte, és az császártól kezében bocsáttatott városokat ugyan valóban magának foglalá: de az mi végre az koncíliomban az adót rendelte vala, azt véghez nem vüvé, mert az szaracénusokat el nem kergeté. Azután Virbók ellenségképpen háborgatá az keresztyéneket, kik sok változást szenvedének, s végre Ottomány császár is szörnyen sanyargatá őket.

Orhanes is, Ottománnak az fia, szántalan keresztyén vért ontta ki, s egy-néhány várost is vőn meg az görögöktől: Hasonlóképpen cselekedék Amurathes is, mert Európában Anno 1363 bejőve hatvanezer emberrel, és az pártos görögöket, sőt még Palaeologust is (noha segítségre tetteteti vala jöttét) erőssen rontá, Gallipolt, Drinápolt megvővé Anno 1369, s magának Görögországban fészket vete. Azután Bolgárországban, Szerviában szántalan keresztyén vért ontta ki, kinek deszpotit levágatá, Lázár deszpotot fogva vivé. És immár ez időtől fogva mind terjedten terjedett az pogány birodalom Európában. Mert azután az fia, első Bajazet az bolgárok és szerviusok ellen nagy haddal indola, kiket országokból mind Márk deszpottal kitorle. Illíriát, Albániát minden ellenállás nélkül mind egész Magyarországig szörnyű rabsággal sanyargatá első Lajos magyar király idejében: így Thesszáliában és Thráciában is mind az konstantinápolyi Bosphorus szoross tenger torkáig nagy rablást tőn, és Konstantinápolyt is megszállá. Akkor Zsigmond, ki Lajos után magyar király lőn, és az római császárságot is az cseh királysággal bírta, Bajazet ellen az görögök segítségére hadat indíta, de mind népestől Nikopol alatt szent Mihály nap tájban Anno 1395 igen megvereték.

Ez győzelem után Bajazet újonnan megszállá Konstancinápolyt, Thráciát, Mysiát, Dardániát, Macedóniát mind elrablá, és egész Görögországban nagy pusztaságot tőn, megveszi vala már Konstancinápolyt is, ha Tamerlánés miatt az utolsó megszállás után második esztendőben az maga földének ótalmazására haza nem kénszerítették vala menni. Calepinus Celebinnel is hasonlóul jára Zsigmond király, mert Szerviában őtölle is Kolumbáciumnál igen megvereték Anno 1409. Azután, mikor az török birodalom első Mahometre szálla, ez Dáciában és Szerviában az oláhságot és bosznaságot (kik az magyaroknak és görögöknek adóztak) igen sanyargatá: ezután ismét az második Amurathes mely iszonyú nagy vérontást tött legyen az keresztyénségen, csak mondani is siralmas, mert Macedóniában amaz híres-neves, szépséggel és kazdagsággal tündöklő Thessalonica várost megvővé: sok keresztyén tartományokat, Phocist, Attikát, Boeotiát, Aetoliát, Acarnaniát és Peloponnesus szigeten innen minden helyeket, mind szintén Corinthus hajlásáig nagy hirtelenséggel meghódoltata. Azután Epirust az tutorságnak színe alatt elfoglalá Illíriával és Albániával együtt sok vérontással. Szerviát az keresztyénektől elnyeré, benne Scopiát, Újhegyet, Szófiát elfoglalá, György deszpot futva szalada, akará Pannóniát is (ki akkor király nélkül vala) ez egy fáratsággal övőjé tenni, bejőve azért Magyarországba, nagy pusztaságot tőn, Nándorfejérvárat is megszállá, noha szégyenére mene el állóla. Ez idő tájban

aprólék nyereséggel járnak ugyan az keresztyének, de hogy Eugenius pápa tanácsából László király Amurathesszel tött tíz esztendeig való frigyét Iulianus kardinál felbontatá, duplával fizeték meg, mert Sz. Márton nap estin 1444. esztendőben Várnánál igen megveretének, ott vesze László is, és fegyver, víz, rabság, éhség s hideg miatt mind odamaradának az jó vitézek.

Ez nyereség után Amurathes az magyarokat és az velencéseket igen gyötré, azokkal frigyét vetvén, minden erejét az görögökre fordítá, kiket igen megvere, egész Peloponnesust megvövé Anno 1445. Onnét Macedóniára térvén Vallonát is megvövé: Magyarországra meg viszhatére, Hunyadival sok viadalt tarta, végre meg is veré. Ez Amurathesnek fia is, az második Mahomet, hét nagy erős birodalmat vón meg az keresztyénektől, az konstancinápolyit és trapezontiomit: tizenkét országot s kétszáz várost szakasztá el sok vérontással az keresztyénektől. Ezek mind előbb lőnek, hogysen Luther Márton csak ez világra született volna is, melyből nyilván vagyon, hogy Luther előtt még szinte Magyarországot is pusztította legyen az pogánság. Ihol, keresztyén olvasó, gondolkodgyál ez históriának olvasásából rólla, mely nehéz legyen Isten nélkül az ellenséget meggyőzni, im, mind ennyi sok ízbeli igyekezetekbenn is mely kis lábat vehetnenek az keresztyének az pogányok ellen, elannyéra, ha szintén mit nyertenenek is valaha, mely nagy hamar ismét elvesztették. Az ő igyekezetek, gondolkodgyál rólla, hol egy s hol más akadék miatt, úgymint éhség, döghalál, pártütés, viszhavonyás, árultatás, fejedelmek és hasonló fogyatkozások miatt mely igen megtartóztatott. És ezekről való gondolkodásodban vedd eszedben, hogy az Úristen az bálványozásért és egyéb gonosságokért nem hatta sokáig az keresztyéneket diadalmokkal élhetni, hanem megrontotta őket: sokszor pedig szintén ő maga pápa tartóztatta meg őket az örvendetes győzedelemtől, az melyre valami kis ösvént nyitottanak volna is. Így akarta Isten az nagy képmutató szentséggel tündöklő papát sok lelki s testi paráznaságáért vak vereséggel büntetni, lassan-lassan ő magát papát fogyatván akkor, mikor vagy hallgatóiban sanyargatta, vagy ő magával adatott okot az ellenségen vött győzedelemnek félbenhagyására.

Mely dolgot az ki jól megrostál magában, tudgya, mit kellessék ítélni amaz hijába való csacsogásról, mellyel Luther hűti gyümölcsének mondgyák az mi időnkbeli sok romlásokat lenni. Bizonyára csodálom, ki micsoda orcával meri azt mondani. Mert akár személyében s akár tudományában mondgyák Luther Mártont az töröknek rajtunk való elhatalmazásának okának lenni, de mind egy- s mind másképpen hamis. Mert az mi az Luther személyét illeti, arrul azt mondom, hogy az micsoda dolgokért az Sz. írás az pusztaságokat

valamely helyre szállani mondgya, azokat az dolgokat Luther ideje előtt is találom lenni: Annak fölötté az históriák is bizonságot tesznek rólla, hogy mikor még ez világon sem volt Luther Márton, immár is azelőtt az pogánság sok keresztyén vért ontott volt ki Ázsiába, Afrikába, Aegyptusban, Szíriában, Palesztinában, Macedóniában, Epirusban, Dalmáciában, Szerviában, Mysiában és szintén Magyarországbann is, mint az, ki nem vak, feltalállya az históriákban: mely vérontásra születése előtt Luther okot nem adhatott, holott causa prior sit effectu, előbb kell az forrásnak az patakjánál lenni. Az mi penig az Luther hitit és tudományát illeti, miért hogy az Luther Márton előtt tagadják lenni az pápisták, ha ez úgy volna, úgysem adhatott volna ez sok pusztasságra okot az Luther hüti, holott még nem volt volna, mert ok nélkül semmi nincen. De maga egyáltaljába hamis az, hogy az Luther hiti az Luther Márton születesse előtt nem volt volna, holott mind az ó s mind az új testamentomban azon egy közbenjáró Jézus Krisztusban való hit által idvözültenek legyenek kegyelemből az Attyák, az apostolok bizonságtételek szerént,⁶ mint Luther Márton is, ki is ezen hitben volt. Ezt én bőségesen és az szentírásból erős bizonságokkal megbizonyíthatnám, de itt más dologrul vagyon az én beszédem. Olvasd meg ez könyvnek prefációját, rövideden csak ott is feltalálod, hogy az mostani pápista hütnél sokkal előbbeni legyen ez Luther Márton vallása: Noha penig, mikor még ingyen sem született volt Luther Márton, immár is vígan azon vallásban voltak az őelőtte való igaz keresztyének is, de azért ugyan nem az az hit, hanem az attól az hittül való elszakadás, az sok bálványozás és az emberek között elárradott sok gonosságok voltanak minden romlásnak és pusztaságnak okai, mint az hol idefel helye volt, ezt én bőségesen megbizonyítottam.

Ha penig meg nem térünk azokból az sok bálványozásokból és gonosságokból, bizony még ennél is inkább megront az Isten, az miképpen fenyeget is Mojzes által, mondván: Hogyha nem hallgattok engemet,⁷ és minden én parancsolatimat meg nem tartandgyátok, hanem megutálljátok az én törvényemet, és az én ítéletimet megvetitek, hogy meg nem cselekeszitek, az mellyeket én rendeltem, és az én frigyemet felbontjátok: én is azt cselekeszem veletek, hogy meglátogatlak titóket félelemmel, megemészto dögös betegségvel és hidegleléssel, kik az te szemeidet megemésszék és lelketet gyötörjék. Csak hijában vetitek az földben az ti gabonátokat, mert az ellenség emészti

⁶ ApCsel 15,

⁷ 3 Móz 26,14.

meg azt. Az én megharagudt orcámat fordítom ellenetek, és elhullotok az ti ellenségitek előtt, és azok uralkodnak tirajtatok, az kik titöket gyűlölnék, s mikor senki nem űz is, ti futtok. De ha még így sem engedtek énnekem, hétszer keménben megostorozlak titöket az ti bűneitekért. Mert megrontom az ti kevélységteknek keménységét, és az eget ollyanná teszem az ti fejetek felett és megkeményítem, mint az vasat, és az földet, mint az érc, ollyá teszem. Csak hijábanvaló leszen minden erős munkátok, mert nem termi meg az ti földetek az ő gyümölcsét, sem az fák nem adgyák meg az ő hasznokat.

Hol ha mégis énellenem jártok, és engemet nem hallgattok, az ti büntetés-teknek ostorát hétszer inkább megsokasítom az ti bűneitekért. És kegyetlen mezei vadakat bocsátok tireátok, hogy titöket elfogyassanak, és az ti barmaidból kitisztítsanak, és az ti utaitok puszták legyenek. De ha még ezekkel sem gondoltok, hanem vakmerőül ellenem jártok: bizony én is ellenetek járok, és hétszer inkább megostorozlak titöket az ti bűneitekért. És fegyvert hozok tireátok, mely tirajtatok boszút álljon az én szövetségemnek megrontásáért, és mikor az ti várositokban begyűltök, akkor dögghalált bocsátok közitekbe, és adattattok az ti ellenségitek kezében: minek utánna az kenyérnek táplálásra való erejét elveszem, úgy, hogy tíz asszonyállatok sütnék nektek egy kemencében kenyeret, és mérték szerént igazán beadgyák az ti kenyereteket, esztek, de meg nem elégesztek. Hogyha pedig mindezek által sem hallgattok engemet, de vakmerőképpen jártok ellenem, én is ellenetek járok az én reátok megbúsult haragomban, és hétszer inkább ostorozlak titöket az ti bűneitekért, úgy, hogy az ti fiaitoknak és leányitoknak húsokat eszitek meg, és elrontom az ti palotáitokat, és az ti faragott képeiteket eltöröm: az ti holttesteiteket az ti bálványitokkal egybe eggyüvé hányatom, és megutál titöket az én lelkem.

És pusztává teszem az ti várositokat, az ti Sz. helyeiteket is elrontom, és nem leszen azután nekem kedves az ti jó illatú áldazatok. Elpusztítom az ti földeteket, úgyannyéra, hogy az ti ellenségitek elálmélkodjanak rajta, kik azon az földön fognak lakozni. Titöket pedig széllelhintlek az pogány népek közzé, és fegyvert vonatok ki tiutánnatok, hogy az ti földetek pusztá legyen, és várositok elrontassanak. Akkor az föld az ő szombatit megszenteli az ő pusztaságának minden napjain. Mikor az ti ellenségitek földében lezendetek, akkor az föld megszenteli az ő szombatit, és megnyugszik az ő pusztaságának szombatin, mert nem nyugodt meg az ti szombatotokon, mikor rajta laktatok. Az kik pedig tiközzületek megmaradnak, azoknak szívökbe félelmet adok az ellenség lakóföldében, úgyannyira, hogy az falevél zördülése előtt

szinte úgy fussanak, mint az szablya előtt, és ha senki nem kergeti is őket, elhulljanak. Úgy hullanak egymásra, mintha kivont fegyver volna utánuk, ha senki utánuk nincsen is: és az ti ellenségek előtt meg nem maradtok, elvesztek az pogány népek között, és az ti ellenségek földe emészt meg titeket. Ha valakik pedig ezektől is megmaradnak közzületek, az ti ellenségeknek földében elfonnyadnak az ő hamisságokért, és megostoroztatnak az ő attyok és az ő magok bűnökért.

Efféle csapásokkal fenyegeti Isten az bálványozókat és gonosz bűnben élőket, valamíg meg nem térnek Istenekhez, hogy azért azok ennél is inkább fejünkön ne tellyenek, térjünk igaz hitből az mi kegyelmes atyánkhoz, buzgó szívből kérvén ő szent felségét, hogy az ő véghetetlen nagy irgalmassága szerént az mi Urunk Jézus Krisztusért ótalmazzon és tartson meg minket békeségben az ő szent neve dicséretire. Hol ha pedig az kösztünk való bálványozásokért és sok gonosz bűnökért ennél is nagyobb változást bocsátana reánk és ínséget (kitől Isten ótalmazzon), vigasztaljuk ezzel magunkat, hogy nem történetből, hanem az Istennek bölcs rendeléséből jó végre bocsátatott reánk, szeretetből: hogy ez világ fiaival el ne vesszünk, minthogy mindenkor kereszt alatt is tartja híveit, és ha jónkra vagyon, hamar ismét megszabadít: de ha szintén holtig tartaná is rajtunk, mégis benne bízunk, ám ez világ legyen azé, az ki húzhatja-vonhatja, az örök boldogság az Úr Jézus által mienk holtunk után, azzal bízassuk magunkat.

Mindazáltal, hogy irgalmasságából rajtunk könyörüljön és ez sok ínségekől megszabadítson, igaz hitből, jó reménsséggel minden keresztyén ember jó lelkiismerettel velem egyetemben mondgya ezt: Ábrahámnak, Izsaáknak, Jákobnak hatalmas kegyelmes Istene, mi Urunk Jézus Krisztusnak dicsőséges szent atya és tehozzád folyamóknak kegyelmes gyámolja, ki az te szent fiaddal és szentlelkeddel egyetemben teremtetted mennyet, földet, tengert és ezekben való sok rendbeli szép állatokat: egyedül csak te vagy igaz Isten, ki uralkodol minden fejedelmeken és nemzetségeken, csak az te kezdedben vagyon hatalmasság és minden birodalom, s teellened senki sem állhat. Íme, Úristen, irgalmasságodból az mi eleinket te régenten Scytiából hatalmason kihozád, Pannóniában őket itt letelepítéd, az pogánságból megtérítéd, és sok jókkal meglátogatván ez földet nekiek örökségül adád: Az pogány törökök pedig és tatárok sokaságokban felfuvalkodván, ezt a tetőlled minekünk adattatott földet tőlünk torkon verve el akarják vonni, sok dúlságot és pusztaságot tesznek országunkban, s nincsen kihez romlásunkban fejünket hajtanunk, mert az kikhez bízhatnánk, azok is pusztítóink.

Megérdemljük, Uram Isten ez büntetést, mert elhattuk az te parancsolatodat, bálványokat tiszteltünk, és sok gonossággal fertesztettük meg magunkat, de holott nálladnál több gyámoljunk ne legyen, és csak te egyedül tehesz jót velünk, mégis tehozzád folyamunk, nem az mi igasságunk, hanem az te szent fiadnak, az Úr Jézus Krisztusnak érdeme szerént könyörögvén szent felségednek, és kérvén tégedet, hogy az mi erőtlenségünkben bátoríts meg minket, és mint régenten, Ábrahám, Mojzes, Gedeon, Judit, Dávid, Jósafát, Ézsaiás és az szent királyok idejekben megsegítetted az te kicsin seregedet: és ellenségeket megverted: azonképpen minket is ily nyomorúságunkban ne hadgy el, hanem viseld gondunkat, és támadgy fel mimellettünk az te mennyei erőddel és segítségiddel az mi megnyomorodott szegín országunkbeli anyaszentegyházadnak oltalmazásáért, és az pogányoknak igájok alól való megszabadításáért. Tedd minékünk az pogányokkal való minden hadakozásainkat hasznossá és sok jó szerencsével örvendetessé. Ne nézd, Úristen, az mi táborunknak és az benne levő vitézeknek nyomorító mivoltokat és sok mód nélkül való cselekedeteket s az szegínsígen való kegyetlenségeket, hanem az te szent fiadnak ártatlan köntösével az ő gyarlóságokat fedezd el: és ne szállj ítéletben mivelünk is, szegín szolgálóiddal, ne is fizess minékünk az mi érdemünk szerint, mert mibennünk semmi jó nincsen, hogy minden dicsíret egyedül csak te szent felségednek tulajdoníttassék. Az te kezeidben vannak az fejedelmeknek szívei, mint az vizeknek folyássi, annak okáért az mi fejedelmünknek, urainknak, hadnagyainknak és vitézainknak szíveket ajándékoz meg bátorságnak és erőssígnak lelkével, hogy az pogányok ellen való hadakozásunkban egygyetérthessenek, egyet akarhassanak, és országunknak szabadulására néző dolgokhoz nagy bátorsággal és isteni félelemmel egyaránt nyúlhassanak.

Menj ki az mi seregünkkel, mi Urunk Jézussunk és édes Istenünk az ütközetekre és ustromokra, viaskodgyál együtt mivelünk az pogányok ellen, és tanítsad az mi vitézainknak kezeket az harcra és ujjokat az viadalra. Te vagy, Úr Jézus, minden tebenned bízóknak paizsa és oltalma, annak okáért az mi vitézainknak fejeket fedezd el az ellenségnek dühössége ellen, és oltalmazd meg minden veszedelemtül az harcoknak helyein és napjain. Az pogán ellenségnek penig (ki tégedet nem ismer) szívét isteni erődnek általa retents meg, rémécsz meg, és üzd ki országunkbul őket, hogy ott is fussanak, ahol senki nem bántja és nem kergeti is őket. Irgalmasságod szerint, ó, Szentlélek Isten, az mi táborunkat vezérellyed, bölcsen igazgassad, bátorítsad, és naprul napra győződelmes diadalommal látogassad: Állj boszút penig az sokaságban

felfuvalkodott és az te szent nevedet segítségül nem hívó pogány ellenségben, hadd vegyék eszekben az idegenek is, hogy nem aluszol te, Izraelnek Istene, ki az keresztyénséget őrzöd, és ismerjék meg mindenek, hogy nem az sokaság, hanem csak te egyedül vered, Úristen, meg az hadat. Hogy mi megmenekedvén az sok ínségből te szent felségednek, ó, Sz. háromság és egy bizony Istenség, békeségben szép dicsírettel nagy hálákat adhassunk, Ámen.

Conclusio Authoris

Austria, Pannonia atque ferax, Germania fortis:

Ni caveas, lacera fronte canistra feres.

Az egy örök teremtő Istennek, ki Attya, Fiú és Szentlélek, csak egyedül adassák az dicsíret, dicsőség és tisztesség.